

„NEW YORK TIMES“ BESTSĖLERIS

Lucy Adlington

AUSVICO

*Tikros istorijos
moterų, siuvusių,
kad išgyventų*

SIUVEJOS

baltos lankos

Lucy Adlington

Aušvico siuvėjos

Tikros istorijos moterų,
siuvusių, kad išgyventų

Iš anglų kalbos vertė Kristina Janulytė

baltos lankos

Įvadas

„Kaip galėjote tuo patikėti?“

Tokie vieni pirmųjų ponios Kohút žodžių, jos namuose mane sutikus ir priėmus svetingiems giminaičiams. Priešais mane – nedidukė, žvali moteris, pasipuošusi laisvai krentančiomis kelnėmis, palaidine ir karoliais. Jos plaukai trumpi ir žili; lūpdažis – rožinis. Dėl jos skridau per pusę pasaulio iš Anglijos šiaurės iki kuklaus kalvų apsupto namo netoli gražiojo San Fransisko Kalifornijoje.

Mes paspaudžiame rankas. Tą akimirką istorija tampa realybe, nebe tik archyvais, knygų šūsnimis, mados eskizais ar audiniais, kuriais kaip istoriniais šaltiniais įprastai naudojuosi rašydama. Susitikau su moterimi, išgyvenusia siaubui prilygtančiomis sąlygomis.

Ponia Kohút sėda prie nėriniuota staltiese dengto stalo ir siūlo naminio obuolių štrudelio. Mudviejų susitikimai vyksta mokslinių knygų, gėlių puokščių, dailių siuvinių, šeimos nuotraukų ir spalvingų keramikos dirbinių apsuptyje. Pokalbį pradame vartydamos jai parodyti atneštus praėjusio amžiaus penktojo dešimtmečio siuvimo žurnalus, tada apžiūrim stilingą raudoną karo metų suknelę iš mano vintažinių drabužių kolekcijos.

„Kokybiškas darbas, – įvertina braukdama pirštais per suknelės papuošimus. – Labai daili.“

Neįtikėtina, kaip drabužiai sujungia žmones iš skirtingų žemynų ir kartų. Sukirpimas, stiliaus pojūtis ir meistriškumas nugali laiką: prieš dešimtmečius ponios Kohút su audiniais dirbo ir drabužius siuvo visai kitomis sąlygomis. Ji yra paskutinė išgyvenusi Aušvico koncentracijos stovykloje įkurto mados salono siuvėja.

Mados salonas Aušvice? Jau pati mintis skamba kaip šiurpus pokštas. Kai ruošdamasi rašyti knygą apie pasaulinę tekstilės pramonę karo metais ir skaitydama apie sąsajas tarp Trečiojo reichio ir mados pirmą kartą radau paminėtą vadinamąją mados saloną *Obere Nähstube*, likau priblokšta. Akivaizdu, kad naciai suprato drabužių galią, kurią demonstravo svarbiuose viešuose sambūriuose dėvėta ikoninė uniforma. Uniformos yra klasikinis pavyzdys, kaip drabužiai naudojami tam tikros grupės pasididžiavimui ir tapatybei stiprinti. Naciai ekonomine ir rasine politika siekė pasipelnėti iš drabužių pramonės, o gautas pajamas panaudojo kariniams veiksams finansuoti.

Nacių moterų elitas taip pat suprato aprangos vertę. Klastingojo Hitlerio propagandos ministro žmona Magda Goebbels garsėjo elegancija ir nepaisydama nacių pasiryžimo ištrinti žydus iš mados pasaulio be sąžinės graužaties vilkėjo žydų kurtais drabužiais. Už reichsmaršalo Hermanno Göringo ištekėjusi Emmy Göring puošėsi prabangiai kitų sąskaita ir tvirtino nežinojusi savo turtų kilmės. Hitlerio mylimoji Eva Braun taip žavėjosi aukštąja mada, kad net jos vestuvinė suknelė, kurią priderino prie „Ferragamo“ batelių, buvo

pristatyta degant Berlynui, kelios dienos prieš savižudybę ir Vokietijos kapituliaciją¹.

Ir vis dėlto, mados salonas Aušvice? Tokios dirbtuvės atspindėjo Trečiojo reicho vertybių branduolį: privilegijas ir indulgencijas, neatsiejamas nuo grobstymo, žeminimo ir masinių žudynių.

Aušvico siuvimo ateljė įkūrė koncentracijos stovyklos komendanto žmona Hedwig Höss. Jei toks mados salono ir žudymo komplekso derinys atrodo neužtektinai groteskiškas, absurdiškumą dar labiau sustiprina salone dirbusių istorijos: dauguma siuvėjų buvo nacių iš namų iškraustytos ir ištremtos žydės, kurių laukė išnaikinimas kaip vienas iš „Galutinio sprendimo“ etapų. Su jomis kartu dirbo nežydės komunistės iš okupuotos Prancūzijos, dėl pasipriešinimo nacių režimui pasmerktos įkalinimui ir nužudymui.

Šios pavergtos, tačiau nepalaužtos moterys modeliavo, kirpo, siuvo ir puošė ponią Höss ir kitas SS narių žmonas, kurdamos gražius apdarus tiems, kurie jas niekino, laikė kenkėjomis ir nežmonėmis; nacių žmonos aktyviai palaikė siekį naikinti žydus ir politinius nacių režimo priešus. Aušvico salono siuvėjas nuo dujų kamerų ir krosnių saugojo siuvinas.

Nepaisydamos nacių bandymų jas nužmoginti ir sumenkinti, siuvėjos užmezgė tvirtas, ištikimas draugystes. Taukšint adatoms ir dūzgiant siuvimo mašinoms, jos kūrė pasipriešinimo ir net pabėgimo planus. Ši knyga pasakoja jų istoriją. Tai ne fantazijomis grįstas romanas. Aprašyti asmeniniai nutikimai ir pokalbiai remiasi liudijimais, dokumentais, daiktiniais įrodymais ir šeimos nariams arba asmeniškai man papasakotais prisiminimais, kuriuos papildė gausi literatūra ir archyvinė medžiaga.

Sužinojusi apie tokio mados salono egzistavimą, ėmiausi išsamesnio tyrimo, turėdama tik pagrindinę informaciją ir kuklų vardų sąrašą: Irenė, Renée, Bracha, Katka, Hunya, Mimi, Manci, Marta, Olga, Alida, Marilou, Lulu, Baba, Borishka. Buvau beprarandanti viltį išsiaiškinti ką nors daugiau, ką jau kalbėti apie siuvėjų biografijas, bet mano jaunimui skirtas romanas „The Red Ribbon“ („Raudonas kaspinas“), pasakojantis apie dirbtuves, patraukė šeimų iš Europos, Izraelio ir Šiaurės Amerikos dėmesį. Tada sulaukiau pirmųjų elektroninių laiškų:

Mano teta dirbo siuvėja Aušvice.

Mano mama buvo siuvėja Aušvice.

Mano senelė vadovavo siuvimo dirbtuvėms Aušvice.

Pirmą kartą užmezgiau kontaktą su ateljė dirbusių siuvėjų šeimomis. Jaučiausi ir sukrėsta, ir įkvėpta pasitaikiusios progos sužinoti apie jų gyvenimą ir likimus.

Neįtikėtina, kad viena iš siuvėjų būrio tebėra gyva, aštraus proto ir pasirengusi kalbėti – vienintelė liudininkė vietos, tapusios baisių nacių režimo prieštaravimų ir žiaurumų pavyzdžiu. Poniai Kohút mums susitikus buvo 98-eri, ji ėmė berti istorijas man nė nespėjus užduoti klausimų. Jos prisiminimai įvairavo nuo to, kaip vaikystėje per Palapinių šventę buvo apiberta riešutais ir saldainiais, iki to, kaip Aušvice jos mokyklos draugei esesininkas su kastuvu sulaužė kaklą už tai, kad ši dirbdama kalbėjo.

Ji rodo savo nuotrauką prieš karą: paauglė, vilkinti dailiu megztuku, laikanti magnoliją. Tada kitą, darytą praėjus keletriems metams po karo, kurioje vilki elegantišką palta, sukurtą pagal garsiuosius Christiano Dioro „New Look“ kolekcijos

modelius. Žiūrint į šias nuotraukas, niekada neatspėtumėt, kas įvyko per tuos metus.

Nėra nė vienos nuotraukos iš kančios kupinų tūkstančio dienų Aušvice. Ji pasakoja, kad kiekvieną iš tų tūkstančio dienų galėjo tūkstantį kartų mirti. Vienam prisiminimui keičiant kitą, žodžiai kuria vaizdinius. Ji pirštais trina kelnių siūles, taip išryškindama kelnių kantą – nežymus jaudulį, kurį paprastai stengiasi nuslėpti, išduodantis ženklas. Anglų yra jos penktoji kalba, išstobulinta ilgus metus gyvenant JAV. Ji lengvai pereina iš vienos kalbos į kitą, o aš stengiuosi neatsilikti. Turiu rašiklį, popieriaus ir ilgą sąrašą klausimų. Ponia Kohút kumšteli, man bandant negrabiai įjungti telefono kamerą.

„Klausyk!“ – paliepia.

Aš klausausi.

Viena iš nedaugelio išgyvenusiųjų

Po dvejų metų apsilankiau koncentracijos stovykloje, kur dirbau siuvėja ir siuvau drabužius esesininkų šeimoms. Dirbdavau 10–12 valandų per parą. Esu viena iš nedaugelio, išgyvenusių Aušvico pragarą.

Olga Kováčz¹

Diena kaip visos.

Pro du langus krentančioje šviesoje prie ilgų medinių stalų sėdėjo ir siuvo grupelė moterų, ryšinių baltomis skarelėmis, palenkusių galvas prie drabužių. Adatas įbest, adatas ištraukt. Patalpa buvo cokoliniame aukšte. Dangus pro langus nežadėjo laisvės. Taip atrodė jų prieglobstis.

Jas supo klestinčio mados salono įranga; visos šiam amatui reikalingos priemonės. Ant stalų sudėtos centimetrinės juostelės, žirkklės ir siūlų ritės. Netoliese sukrauti įvairių medžiagų ritiniai. Aplinkui išsidraikę mados žurnalai ir šiugždančios modelių iškarpos. Šalia pagrindinės patalpos įrengta atskira matavimosi kabina klientams, kuriuos priimdavo sumani ir gabi Marta, dar visai neseniai vadovavusi savo sėkmingai veikusiam salonui Bratislavoje. Martai padėjo Borishka.

Moterys siuvo ne tyloje. Persipinant slovakų, vokiečių, vengrų, prancūzų, lenkų kalboms, jos šnekučiaivosi apie darbą, namus, šeimas... Net juokavo. Dauguma jų buvo

jaunos – vyresnės paauglės arba tik įkopusios į trečią dešimtį. Jauniausiai – vos keturiolika. Mažoji Vištelė (taip ją visos vadino) lekiojo po saloną, atnešdama smeigtukų ir šluodama siūlų nuokarpas.

Kartu dirbo draugės. Irenė, Bracha ir Renée, visos iš Bratislavos, taip pat Brachos sesuo Katka, kuri nuo šalčio sustirusiais pirštais puošė klientus dailiais vilnoniais paltais. Artimos draugės buvo ir siuvėjos Baba ir Lulu, viena rimta, kita – padykusi. Ketvirtą dešimtį įpusėjusi Hunya buvo ir draugė, ir motina, ir autoritetas, kurio privalėjai paisyti. Panašaus amžiaus Olga jaunesnėms merginoms atrodė labai sena.

Jos visos buvo žydės.

Kartu dirbo dvi prancūzės komunistės: korsetų siuvėja Alida ir rezistentė Marilou, suimtos ir ištremtos už tai, kad priešinosi naciams okupavus jų šalį.

Iš viso – dvidešimt penkios moterys. Adatas įbest, adatas ištraukt. Kai viena iškviesta nebegriždavo, Marta greitai surasdavo, kas užimtų jos vietą. Ji rūpinosi, kad prie pusrūsyje veikusios ateljė prisijungtų kuo daugiau kalinių. Čia jos turėjo vardus. O už salono ribų tebuvo bevardžiai skaičiai.

Darbo visoms užteko su kaupu. Didelė juoda užsakymų knyga buvo taip užpildyta, kad net labai aukštą padėtį užimančiams užsakovams iš Berlyno tekdavo laukti pusmetį eilėje. Pirmenybė buvo teikiama vietiniams klientams ir salono įkūrėjai, Aušvico koncentracijos stovyklos komendanto žmonai Hedwig Höss.

Vieną dieną, tokią kaip visos, iš pusrūsio pasigirdo išgaščio kupinas riksmas, lydimas aitrrios svylančio audinio smarvės. Kokia nelaimė! Per karštas lygintuvas sudegino suknelę; dėmės liko priekyje, jokių būdu nebuvo galima jų

paslėpti. Klientė turėjo ateiti matuotis kitą dieną. Nerangioji siuvėja nerimastingai kartojo:

– Ką dabar darysime? Ką dabar darysime?

Supratusios nelaimės mastą, visos padėjo darbus į šalį. Sugadinta suknelė buvo mažiausia bėda. Šio mados salono klientės buvo aukšto rango SS pareigūnų žmonos. Žmonos vyrų, liūdnei pagarsėjusių dėl mušimo, kankinimo ir masinių žudynių. Vyrų, nuo kurių priklausė kiekvienos siuvykloje dirbusios moters gyvybė ir likimas.

Marta ramiai įvertino žalą.

– Žinai, ką darysim? Iškirpsim šitą įsiuvą ir jo vietoje įsiūsime naują. Paskubėkit...

Visos puolė prie darbo.

Kitą dieną sutartu laiku SS pareigūno žmona atvyko į saloną. Kitame kambaryje pasimatavusi naują suknelę, suglumusi pažvelgė į veidrodį.

– Nepamenu, kad būtume tarusios dėl tokio modelio.

– Žinoma, tokio, – meiliai atsakė Marta. – Argi neatrodo puikiai? Naujausia mada...²

Nelaimės išvengta. Bent kuriam laikui.

Siuvėjos grįžo prie darbų – adatas įbesti, adatas ištraukti – išsikovojusios teisę dar vieną dieną gyventi kaip Aušvico kalinės.

Jėgos, susitelkusios, kad įkurtų mados ateljė Aušvice, atsakingos ir už ten dirbusių moterų gyvenimo kreivę ir jos įtrūkį. Prieš du dešimtmečius, būdamos jaunos merginos arba mažos mergaitės, siuvėjos negalėjo numanyti, kad likimas suves jas į tokią vietą. Net ir suaugus sunku suvokti, kad ateity teks siūti drabužius pačiame genocido įkarštyje.

Irenė Reichenberg vaikystėje

Kai esame vaikai, pasaulis atrodo labai mažas, tačiau gausus detalių ir pojūčių: nuo vilnos niežtinti oda, užsispyrusias sagas nerangiai grabaliojantys sušalę pirštai, ties keliu yrančių siūlų žavesys. Mūsų akiratis pirmiausia apsiriboja šeimos namų sienomis, tada plečiasi iki gatvių, laukų, miškų ir miesto panoramų. Nežinome, kas mūsų dar laukia. Ilgainiui iš prabėgusių metų lieka tik prisiminimai ir praeitį menantys daiktai.

Iš praeities žvelgiančios akys – Irenės Reichenberg, nuotraukos data nežinoma. Mergaitės veido bruožai blyškūs, paslėpti šešėlių; drabužių nematyti. Jos skruostai apvalūs nuo nerūžtingos šypsenos, tarytum nenorėtų rodyti per daug emocijų.

Irenė gimė 1922 m. balandžio 23 d. Bratislavoje, nuostabiame Čekoslovakijos mieste ant Dunojaus kranto, vos valanda kelio nuo Vienos. Gimė praėjus trejiems metams po gyventojų surašymo, atskleidusio, kad mieste daugiausia gyvena vokiečių, slovakų ir vengrų. Nuo 1918 m. politinę kontrolę

perėmė naujoji Čekoslovakijos valstybė. Beveik 15 tūkstančių žydų bendruomenė buvo sutelkta viename mieste kvartale, kelios minutės pėsčiomis nuo šiaurinio Dunojaus kranto.

Žydų kvartalo centras buvo *Judengasse*, arba *Židovská ulica* – Žydų gatvė. Iki 1840 m. žydams leista gyventi tik šioje nuožulnioje Bratislavos gatvėje, priklausančioje vietos pilies valdoms. Nakčiai miesto prižiūrėtojai užrakindavo vartus, taip atskirdami žydus nuo kitų Bratislavos gyventojų.

Vėliau, sušvelninus antisemitinius įstatymus, pasiturinčios žydų šeimos persikėlė į pagrindinę miesto dalį. Kadaisė didingi barokiniai *Židovská* gatvės pastatai padalyti į ankštus daugiabučius, kuriuose glaudėsi gausios šeimos. Nors rajonas negarsėjo gera reputacija, akmenimis grįstos gatvės buvo iššluotos, o parduotuvės ir dirbtuvės šurmuliavo be atvangos. Tai buvo glaudi ir palaikanti bendruomenė. Visi vieni kitus pažinojo. Taip pat žinojo vieni kitų verslus. Gyventojai jautė ypatingą bendrumo jausmą.

Tai buvo laimingiausi mano gyvenimo metai. Aš ten gimiau, užaugau ir gyvenau su šeima.

Irenė Reichenberg³

Židovská gatvė buvo nuostabi vieta vaikams, kurie versdamiesi kūliais išgarmėdavo iš draugų namų ir žaisdami užtvindydavo kelią ir šaligatvius. Irenės šeima gyveno kampinio aštuonioliktu numeriu paženklinto pastato antrame aukšte. Iš viso Reichenbergai turėjo aštuonis vaikus. Kaip ir bet kurioje didelėje šeimoje, tarp brolių ir seserų mezgėsi draugystės, taip pat buvo justi tam tikras atstumas tarp vyresnėlių ir pačių jauniausių. Irenės brolis Arminas dirbo saldumynų parduotuvėje. Vėliau

jis išvyks į Didžiosios Britanijos Palestinos mandatą ir taip išvengs tiesioginio susidūrimo su Holokaustu. Kitas brolis, Lacis Reichenbergas, dirbo žydams priklausančioje tekstilės gaminių didmeninės prekybos įmonėje. Jis buvo vedęs jauną slovakę Turulką Fuchs.

Irenės šeima apie karą negalvojo. Tikėtasi, kad visas siaubas baigėsi 1918 m. paliaubomis ir naujos valstybės, Čekoslovakijos, kurioje žydai buvo laikomi piliečiais, sukūrimu. Irenė buvo per jauna pažinti už žydų kvartalo egzistuojantį pasaulį. Ji sekė vyresniųjų seserų pavyzdžiu ir, kaip dauguma to meto merginų, mokėsi namų ruošos darbų, praversiančių ištekėjus ir susilaukus vaikų. Katarinai, dar vadinamai Kätthe, pirmosios gražus jaunuolis Leo Kohnas; Jolanda, arba Jolli, 1937 m. ištekėjo už elektriko Belos Grotterio; tada ištekėjo Frieda ir tapo Frieda Federweiss, liko tik Irenė, Edith ir Gretė⁴.

Didelę šeimą išlaikyti teko Irenės tėvui Shmueliui Reichenbergui. Shmuelis buvo batsiuvys, vienas iš daugelio *Židovská* gatvės amatininkų. Batsiuvių meistriškumas ir skurdas aprašytas pasakose. Magiška buvo stebėti, kaip Shmuelis pjausto ir deda sudrėkintus odos gabalus ant medinio kurlalio, siuva vaškuotu siūlu ir rūpestingai kala kiekvieną vinį, lenkdamas nugarą nuo septynių ryto iki vėlaus vakaro. Pinigų uždirbdavo nedaug, o pajamos buvo nepastovios. Daugeliui *Židovská* gatvės gyventojų siūtis naujus batus ar net taisyti senus buvo prabanga. Sunkiais tarpukario metais skurdžiausiai besiverčiantieji vaikščiojo basi arba suplyšusią avalynę apvynioję skudurais.

Irenės tėvas buvo šeimos maitintojas, o jos motina Tzvia – Cecilia – virėja ir namų šeimininkė. Jos darbo diena truko dar ilgiau nei vyro. Be darbus palengvinančių įrenginių

ir tarnų, padedant tik dukroms, namų ruoša prilygo sunkiam triūsui. Kas dveji metai gimdavo po vaiką, o tai reiškė papildomą maisto gaminimą, skalbimą ir valymą. Net ir esant didelei šeimai ir mažai pajamų, Tzvia darė viską, kad kiekvienas jaustųsi ypatingas. Vienais metais mažoji Irenė gimtadienio proga gavo išskirtinę dovaną – viena pati galėjo suvalgyti visą virtą kiaušinį. Ji taip džiaugėsi, kad netrukus apie šį neeilinį įvykį žinojo visi *Židovská* gatvės draugai.

Tarp jų buvo mergina iš žydų ortodoksų šeimos – Renée Ungar. Renée tėvas buvo rabinas, o motina – namų šeimininkė. Metais už Irenę vyresnė Renée buvo drąši ten, kur Irenė buvo linkusi patylėti⁵. 1939 m. ramios ir mėšlios Renée portretą pagyvina ant Piterio Peno stiliaus apykaklės kabantys skirtingų spalvų bumbulai.

Renée Ungar 1939 m.